

Slaaplaatstellingen in de Kattendijksblokboezem te Gouderak.

Inleiding.

Reigers en aalscholvers zijn soorten met een lange geschiedenis in onze omgeving. Tot het einde van de 19^e eeuw bevonden zich grote kolonies van aalscholvers en 'wit reigers' op het Schollevaarseiland nabij Nieuwerkerk aan den IJssel. Deze broedplaats ging aan het einde van de 19^e eeuw verloren, waarna de aalscholvers zich verplaatste naar een drietal locaties waaronder eendenkooi Bakkerswaal te Lekkerkerk. Omstreeks 1925 was de aalscholverkolonie in Bakkerswaal zelfs de grootste kolonie van ons land (Scheijgrond, 1923). Hoe de situatie van de blauwe reiger aan het begin van de 20^e eeuw was in ons gebied is voor als nog onbekend.

Sinds de vorige eeuw hebben aalscholver en grote zilverreiger een grillig verloop gekend, voor de blauwe reiger is dit iets minder bekend en gaat onze kennis terug tot ongeveer 1960. De aalscholver is uit eendenkooi Bakkerswaal aan het eind van de twintiger jaren van de vorige eeuw als broedvogel verdwenen, kortstondig teruggekeerd zowel rond de oorlogsjaren als in 1960. Aan het eind van de jaren negentig van de vorige eeuw heeft de aalscholver zich weer als broedvogel in de Krimpenerwaard gevestigd. De eerst bekende gegevens van de blauwe reiger als broedvogel komen uit de tweede helft van de jaren zestig van de vorige eeuw toen broedparen bij de ijsbaan van Berkenwoude en in buitendijks rietland langs de Lek werden vastgesteld. Vanaf 1968 wordt gebroed in de Kattendijksblokboezem te Gouderak, welke kolonie rond 1988 tot grootste van ons land behoorde. Van af begin jaren negentig splitst deze kolonie steeds verder op en momenteel zijn er jaarlijks 6 kolonie in de Krimpenerwaard bekend. Naast broedvogel zijn beide soorten jaarrond in ons gebied aanwezig wordt er gefoerageerd en zijn slaapplaatsen bezet. De aantalonwikkeling van foeragerende en slapende vogels loopt hierbij in grote lijnen parallel aan het vestigen van broedvogels.

De grote zilverreiger kwam zoals mogen blijken uit publicaties van Scheijgrond en Van Oord aan het einde van de 19^e eeuw als broedvogel in de directe omgeving voor. Daarna is het lange tijd stil gebleven rond de soort. Nadat zich aan het einde van de 20^e eeuw een kleine broedpopulatie had gevormd in de Oostvaardersplassen, nam ook het aantal waarnemingen in het winterhalfjaar in de Krimpenerwaard gestaag toe. Rond 2005 was de soort een vaste wintergast in tamelijk lage aantallen. Inmiddels is de grote zilverreiger van augustus tot april een algemene verschijning in de Krimpenerwaard. Tot dusverre zijn, behoudens een eenmalige broedpoging van een gemengd paar met blauwe reiger in de Kattendijksblokboezem, geen broedgevallen bekend geworden, over zomeren vindt inmiddels wel jaarlijks plaats door enkele exemplaren.

Grote zilverreigers vormden voor ons de start van slaaplaatstellingen bij de Kattendijksblokboezem. Toen wij op 16 december 2005 tussen de Stolwijkse boezem en de Kattendijksblokboezem tegen de schemering post vatte om het uitvliegen van de slaapplaats en het jagen van ransuilen te bekijken ontdekte we dat er een grote zilverreiger slaapplaats in de Kattendijksblokboezem was gevestigd. Een gerichte telling op 17 december 2005 leerde ons dat 22 exemplaren van deze soort gebruik maakte van het gebied om te slapen. Naast grote zilverreigers werden ook slapende aalscholvers en blauwe reigers vastgesteld. Een nieuw onderzoeksterrein was geboren. Sedert deze ontdekking hebben we ruim 50 avonden bij deze slaapplaats gepost en meer dan 140 uur aan waarnemingen besteed met veel mooie avonden en interessante ontdekkingen. Tijd voor een (tussentijds) verslag over onze belevingen en vondsten.

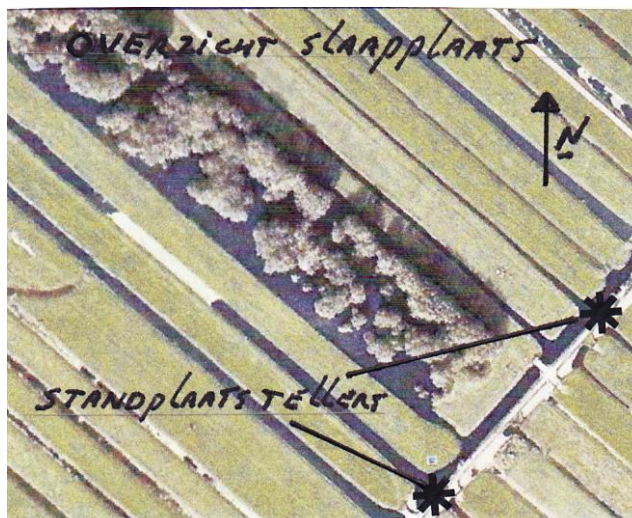
Werkwijze.

In de laatste twee weken van 2005 zijn we op zoek gegaan naar informatie zowel op de gevonden slaapplaats als in literatuur. Hoe laat komen de vogels binnen, hoe kan je ze het beste tellen, waar moeten we gaan staan om geen vogels te missen. Een plan van aanpak werd opgesteld en vanaf januari 2006 is een frequente telling tot stand gekomen.

Daar in het gebied drie verschillende vogelsoorten een slaapplaats gebruiken hadden we de mogelijkheid om met een efficiënte tijdbesteding meerdere soorten te volgen. In december 2005 hadden we al gemerkt dat de hoofdaankomst op de slaapplaats van de verschillende soorten duidelijke verschillen liet zien. Dit betekende dat we een ruime waarnemingstijd moesten hanteren. Bij vrijwel alle bezoeken waren we rond een uur voor zonsondergang aanwezig en zijn we gebleven tot minimaal een half uur na zonsondergang. Het lokale tijdstip van zonsondergang werd hierbij bepaald via de website www.dekoepel.nl.

Naast het aantal slapende vogels per soort zijn ook steeds aantekeningen gemaakt over aankomsttijd, aanvliegerichting, gedrag bij het aanvliegen, plaatskeuze in het gebied en overige opvallende zaken. Van de grote zilverreiger, die de aanleiding vormde om de tellingen te starten werd tevens in een zogenaamde quickscan in een kwartier voorafgaand aan de telling het aantal in polder Kattendijksblok foeragerende exemplaren bepaald en werd gekeken of er een zogenaamde 'voor verzamelplaats' werd gebruikt.

De feitelijke slaapplaatsstellingen werden steeds uitgevoerd door beide auteurs gezamenlijk. Vooraf werden de horloges gelijk gezet, waarna een zodanige opstelling werd gekozen dat zowel langs de westzijde als de oostzijde van de boezem kon worden gekeken. De onderlinge afstand was hierbij zodanig dat we middels gebaren of in het uiterste geval aanroepen elkaar op situaties en vogels konden wijzen [figuur 1]. Voor de notatie werd een gestandaardiseerd formulier gebruikt wat we hiervoor hebben ontwikkeld.

Figuur 1. Slaapplaats aalscholwers en reigers en standplaats tellers.

Resultaten.

Inmiddels zijn we zes jaar verder nog steeds tellen we met enige regelmaat de slaapplaats in de Kattendijksblokboezem. Hoewel we de frequentie inmiddels wat hebben teruggebracht tellen we minimaal op de officiële teldata van het inmiddels ontwikkelde slaapplaatsen project van SOVON.

Tijdens de tellingen werden vele mooie momenten beleefd, maar ook kou geleden en natte kleding opgelopen. We herinneren ons de prachtige zon overgoten avond met een fraaie zonsondergang waarbij een grote groep zilvereigers minutenlang cirkelde boven de boezem alvorens in te vallen. De avond in oktober 2007 waarbij we in de stromende regen lang moesten wachten op de grote zilvereigers. Toen ze eenmaal kwamen zagen we ze na eenmaal rondcirkelen hoog in oostelijke richting vertrekken. Resultaat nul vogels op de slaapplaats. Overigens leidde dit wel een avond later tot de vaststelling dat ook in de Middelblokboezem werd geslapen door grote zilvereigers. Ook de avond in januari 2010 met strenge vorst waarbij onze pen en vingers dreigde te verzaken, terwijl er vogels tot ongebruikelijk lang na zonsondergang bleven komen staat nog vers in de herinnering.

De resultaten laten zien dat alleen de blauwe reiger jaarrond gebruik maakt van de slaapplaats in de Kattendijksblokboezem. Gelijkijdig is dit hier gemiddeld genomen de minst talrijke soort met tussen de 8 en de 20 slapende vogels.

Aalscholwers zijn met afstand de talrijkste gebruikers van deze slaapplaats. In het gebied is ook een broedkolonie aanwezig wat slaapplaatsstellingen van half december als de eerste vogels al op de nesten verschijnen tot begin mei als de laatste jongen uitvliegen moeilijk maakt. Opmerkelijk is dat in de periode juni tot half augustus nauwelijks door aalscholwers gebruik gemaakt wordt van het gebied als slaapplaats. De aantallen aalscholwers schommelen tussen de 80 exemplaren in de tweede helft van augustus tot meer dan 300 vogels half december.

Grote zilvereigers lijken het meest grillig in het gebruik van de slaapplaatslocatie. De aantallen aangetroffen vogels lagen tussen 0 en 56 exemplaren. Zoals ook uit aanvullend verzamelde afvliegrichtingen van in de polders van foeragerende vogels kon worden opgemaakt kan per dag worden gewisseld tussen slaapplaatsen. Het was inmiddels duidelijk dat er op meerdere plaatsen in de Krimpenerwaard incidentele dan wel permanente locaties aanwezig zijn waar grote zilvereigers een slaapplaats hebben. De grootste slaapplaatsen naast de Kattendijksblokboezem zijn hierbij het Loetbos, Spaanschzee en de Middelblokboezem. In totaal is slapen van grote zilvereigers tot dusverre bekend geworden van zeven verschillende locaties binnen de Krimpenerwaard, met in totaal rond de 200 slapende vogels. Hierbij kunnen slaapplaatsen die op de ene dag goed worden bezocht, een dag later voorbij worden gevlogen of er geen boom om te slapen in het gebied staat. De reden van deze keuze door de vogels zijn ons nog steeds onduidelijk.

Naast aantallen zijn zoals gezegd ook aanvliegerichtingen structureel genoteerd. Hierbij valt het op dat aalscholvers en blauwe reigers van alle richtingen naar het gebied komen om te slapen. Mogelijk wordt dit voor de aalscholver veroorzaakt doordat er slecht twee slaappleaatsen in de Krimpenerwaard aanwezig zijn, namelijk eendenkooi Bakkerswaal te Lekkerkerk en de Kattendijksblokboezem te Gouderak. Ook voor blauwe reigers is geen duidelijke aanvliegerichting te bepalen al lijken de noordelijke windrichtingen iets onder vertegenwoordigd. Van overige slaappleaatsen van blauwe reigers zijn uit ons gebied alleen summier gegevens van de Middelblokboezem bekend.

Grote zilverreigers hebben wel een duidelijke scheiding in aanvliegerichting. Verreweg het merendeel van de vogels komt uit zuidelijke en westelijke richtingen naar de kolonie. De gegevens van de quickscan op foeragerende vogels in polder Kattendijk kan worden geconcludeerd dat de vogels van grotere afstand dan alleen de aangrenzende polder afkomstig zijn. Weinig vogels zijn uit noordelijke en oostelijke richtingen vastgesteld. Dit zou kunnen wijzen op gebruik van slaappleaatsen elders, daar in deze richtingen wel degelijk foeragerende vogels worden gezien. Opmerkelijk is echter dat in de voornaamste aanvliegerichtingen van de grote zilverreigers twee van de grootste slaappleaatsen in de Krimpenerwaard aanwezig zijn (Spaanschzee en Loetbos). Deze slaappleaats liggen relatief gezien op geringe afstanden van respectievelijk 3- en 5,5 kilometer). Vergelijking van aantallen getelde vogels tijdens de gebiedstellingen (ca. 100 tot 120 exemplaren) en getelde vogels tijdens simultaan slaappleaatsstellingen in de Krimpenerwaard (max. 200 vogels) doen vermoeden dat ook vogels van buiten de Krimpenerwaard het gebied gebruiken om te slapen.

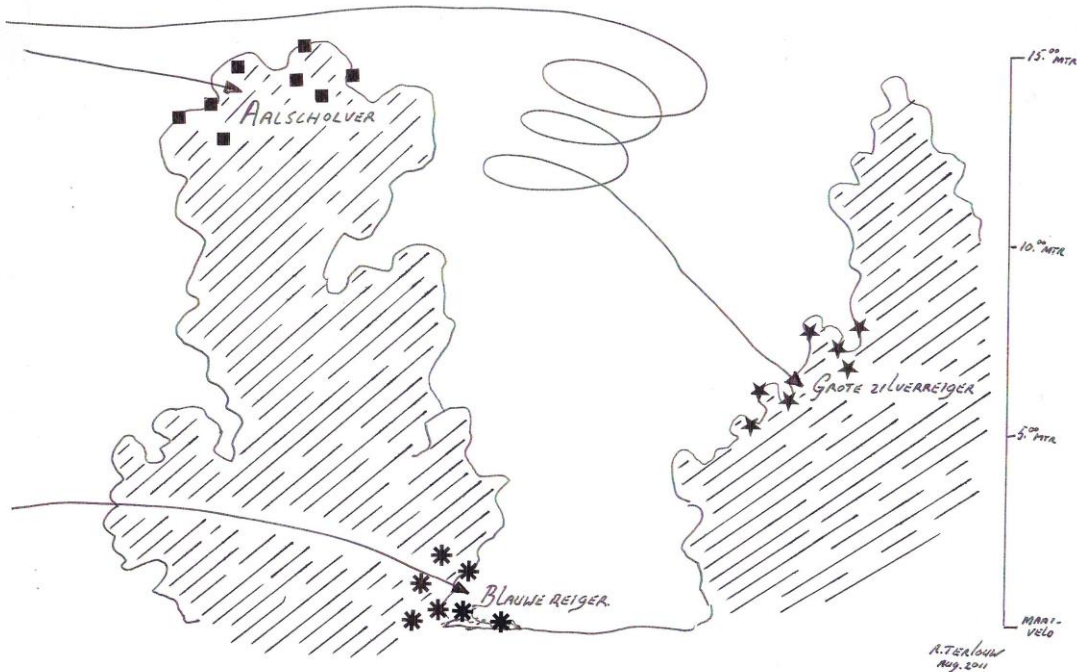
Tijdens het tellen van de slaappleaatsen viel het op dat de drie soorten elk een eigen plek in de Kattendijksblokboezem in namen waar het de locatie van de feitelijke slaappleaats betrof. Ook de wijze van aanvliegen en het tijdstip van binnenkomst vertoonden duidelijke verschillen. Zo komen aalscholvers in een breed tijdbestek binnen op de slaappleaats. Een uur voor zonsondergang als in de regel de tellingen werden gestart was gemiddeld al circa 20% van de aalscholvers op de slaappleaats aanwezig. Het aanvliegen vond vervolgens plaats met een piek rond een half uur voor zonsondergang, maar met een ruime uitloop tot rond zonsondergang. Blauwe reigers blijken echte nachtbrakers, de eerste vogels komen pas kort voor zonsondergang binnen en de aankomst loopt tot lang (meer dan een half uur) na zonsondergang door. Gelukkig hebben de meeste blauwe reigers de gewoonte om net voor het invallen te roepen, wat het voor ons wat makkelijker registreren maakte als de duisternis al was ingevallen. De eerste grote zilverreigers komen gemiddeld rond een kwartier voor zonsondergang binnen. De piek ligt steeds dichtbij zonsondergang, maar tot een kwartier na zonsondergang blijven er laatkomers invallen. Tijdens de tellingen werd de indruk verkregen dat grote zilverreigers op dagen met harde wind vroeger op de slaappleaats arriveren. Bij moeilijke voedsel omstandigheden zoals vorst lijkt juiste een verhoudingsgewijs late aankomst plaats te vinden. Mogelijk is optimale benutting van de voedselperiode hierbij een oorzaak. Om dit soort gevoelens, met grotere zekerheid te kunnen vaststellen zullen echter nog vele waarnemingsuren nodig zijn.

Een apart onderwerp is het zogenaamde 'voorverzamen'. Verschillende malen hebben wij voorverzamen op enkele honderden meters van de slaappleaats vastgesteld. Soms merkten we hier echter niets van, terwijl de gezamenlijke aankomst van een grote groep wel een voorverzamelpunt deed vermoeden. Om meer over dit verschijnsel te weten te komen zal in een groter gebied en vaker parallel aan de slaappleaatsstelling de ruime omgeving moeten worden afgezocht op aanwezige grote zilverreigers rond een half uur voor zonsondergang.

Naast een verschil in aankomsttijdstip op de slaappleaats viel ook het verschil in de wijze van aanvliegen en de keuze van de slaappleaats op. Aalscholvers komen vrij hoog en strak aan en vallen vrijwel rechtstreeks in, soms wordt één bochtje gevlogen om te oriënteren. De keuze van de slaapplek ligt steeds op de toppen van de hoogste elzen. Gemiddeld slapen de aalscholvers in de kronen op een hoogte van 10 tot 15 meter. Hierbij lijkt een voorkeur voor de buitenste delen van het bos, hetgeen mogelijk te maken heeft met de beperktere wendbaarheid en de uitvlieg ruimte die de soort nodig heeft.

Blauwe reigers komen laag boven de grond aanvliegen en gaan strak het boezembos binnen, waarna ze met een enkele roep hun plaats dicht bij de grond (0 tot 3 meter) innemen liefst aan de rand van openwater in het middendeel van het boezembos.

Ook grote zilverreigers slapen graag aan de rand van het bos grenzend aan open water, liefst op een plek waar deze omstandigheden in het middendeel van het boezemland voorkomen bij één van de vele eilandjes. Takken op een hoogte van 4 tot 7 meter en boven water gelegen zijn favoriet. Het aanvliegen van deze soort is het meest spectaculair. Hoog aankomend soms met meerdere exemplaren tegelijk en nog enkele malen boven de boezem rondcirkelend zakken ze met hangende poten en stil gehouden vleugels op een open plek boven water neer. Voor een schetsmatige samenvatting van bovenstaande verwijzen we naar onderstaande figuur.

Figuur 2. manier van aanvliegen en slaapplaatskeuze aalscholver, blauwe reiger en grote zilverreiger in Gouderak.

Afsluiting.

Er valt nog veel meer te analyseren en vermelden uit de verzamelde gegevens. Hier hebben we vooral de grote lijnen en de veelheid aan informatie die kan worden verzameld bij een gestructureerde aanpak willen laten zien. We hopen dat het andere inspireert te blijven kijken en zich te realiseren dat door middel van eenvoudige waarnemingen nog veel valt te ontdekken over gewone en minder gewone vogels.

Naast het onderzoek aan de soorten zelf hebben we veel spontane natuurbelevingen mogen ervaren. We herinneren ons meerdere avonden met in het grasland achter ons roepende kleine zwanen. De vleermuis die een nachtvlinder voor onze neus greep. De avonden met jonge steenuilen in onze nabijheid. De jagende ransuilen. De invallende purperreigers op een slaapplaats in de naast gelegen Stolwijkse boezem. De melancholiek roepende wulpen in de schemering en de langs wandelende bunzing met een veldmuis in zijn bek. Al met al wij beleven nog steeds veel plezier aan de in 2006 gestarte slaapplaatstellingen. Ter lering, maar zeker ook vermaak een absolute aanrader.

Diny Buisman en Rudi Terlouw,
Augustus 2011